

Field : Turkish Language, Literature

Type : Review Article

Recieved:18.11.2015 - *Accepted*:15.12.2015

Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tıp Metni: *Kitāb-ı Keḥḥāl-nāme-i Nūrū'l- 'Uyūn**

Zahide PARLAR

Okt. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, Bartın, TÜRKİYE

E-posta: okunzahide@yahoo.com

Öz

Bu çalışmada, yazarı ve istinsah tarihi belli olmayan, dil özellikleri incelendiğinde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğu tespit edilen *Kitāb-ı Keḥḥāl-Nāme-i Nūrū'l- 'Uyūn* adlı tıp yazması çeşitli yönleriyle tanıtılacaktır. Sekiz makalâtтан oluşan eser göz hastalıkları üzerine kapsamlı bir eser oluşturma gayesiyle farklı tıp kitaplarından derlenerek hazırlanmıştır. Eserin ilk iki makalâtında sağlığı korumanın yolları, insanın yaratılışı, gebelik ve doğum süreci, kafatasının anatomisi, baş ağrılarının teşhis ve tedavisinden bahsedilmiştir; diğer altı bölümünde göz ile ilgili hastalıkların sebepleri, teşhisi ve tedavisinde kullanılacak ilaçlar terkipleri ile birlikte anlatılmıştır. Eserin içerdiği pek çok anatomi, botanik, eczacılık vb. teriminden dolayı Türk dili ve kültürü yanında tıp ve bilim tarihi gibi farklı bilim dalları için de dikkate değer bir eserdir. Teşhis ve tedavilerde kullanılan Türkçe terimler ise Türkçenin hem terim karşılımadaki gücünü hem de bilim dili olma yolundaki adımlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Kitāb-ı Keḥḥāl-nāme-i Nūrū'l- 'Uyūn*, Eski Anadolu Türkçesi, tıp yazmaları, tıp tarihi, kehhāl-nāme, göz hastalıkları ve tedavileri, tıp terimleri

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ana Bilim Dalında hazırlanan *Kitāb-ı Keḥḥāl-Nāme-i Nūrū'l- 'Uyūn (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* başlıklı doktora tezinden kısaltılarak hazırlanmıştır.

**The Medicine Text of Old Anatolian Turkish:
*Kitāb-ı Keḥḥāl-nāme-i Nūri'l- Uyūn***

Zahide PARLAR

Lect., Phd., Bartın University, Faculty of Literature, Bartın, TURKEY

E-posta: okunzahide@yahoo.com

Abstract

In this study, it is aimed to introduce the medicine manuscript titled *Kitāb-ı Keḥḥāl-Nāme-i Nūri'l-Uyūn*, whose author and copy date aren't known but when its language properties investigated it is understood that its date backs to the period of Old Anatolian Turkish. What seems clear, the manuscript consisted of eight sections prepared by compiling from different medicine books to create a comprehensive work about eye diseases. In the first two sections of the work, it is seen that the manuscript mentions the ways of protecting health, creation of men, pregnancy and birth process, the anatomy of skull, diagnosis and treatment of headache. In the other six sections, the causes, the diagnosis and the drugs used for its curation of the illness about eyes are explained with their composition. Because of numerous terms of anatomy, botany and pharmacy used in this work, we can say that it is important for not only Turkish language and culture but also various disciplines such as medicine and the history of science. As for the Turkish terms used for diagnosis and treatments, they are very important in terms of indicating both efficiency of Turkish to meet terms and its steps in the path to becoming scientific language.

Keywords: *Kitāb-ı Keḥḥāl-nāme-i Nūri'l- Uyūn*, The Old Anatolian Turkish, medicine manuscript, history of medicine, keḥḥāl-nāme, eye diseases and their treatments

1. Giriş

Son yıllara kadar Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan çalışmaların çoğunu edebî eserler teşkil etmektedir; fakat son dönemlerde özellikle tıp eserlerini konu alan çalışmalar, bu dönem Türkçesinin bir edebî dil olması yanında bir bilim dili mahiyetinde olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Bu döneme ait farklı tarzda ve özellikle bilimsel konulardaki eserler üzerine yapılacak çalışmalar, Türkçenin bilim dili olma yolundaki adımlarını ve hatta bilim dili olma hususundaki yerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu makalede ele alınan Eski Anadolu Türkçesi dönemi tıp yazması da ait olduğu dönemin dil özellikleri ile tıp metinlerindeki söz varlığını yansıtmaktadır. Bunun yanında hastalıklar ve bunların tedavilerine yer verilirken kullanılan pek çok anatomi, botanik, eczacılık, kelimeleri ile hastalık ve ilaç adları ile ilaçların yapımında kullanılan farklı madde adlarından dolayı Türk dili ve kültürü yanında tıp ve bilim tarihi, botanik, zooloji, kimya vb. alanlarda çalışan araştırmacılar için de önem arz etmektedir.

2. Yazmanın Tavsifi

Katalog kaydında adı *Kitāb-ı Keḥḥāl-nāme-i Nūrü'l-'Uyūn* olarak geçen eser, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri-Tıp Bölümünde 254 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Dış boyutları 190x115, iç boyutları 120x60 mm'dir. Eser; şirazeli, şemseli, miklepli ve tam meşin kaplıdır. 204 varak olan eserde varaklar 15 satır ve 1 sütundan oluşmuştur. Sadece ilk varak 13, son varak 17 satırdır. Eser, harekesiz nesih ile yazılmıştır. Katalog kaydında yazar adı olarak Mahmūd Şirvânî geçmesine rağmen tek nüshası tespit edilen eserin hiçbir yerinde eser ve müellif adı açık olarak yer almamaktadır. Ali Haydar Bayat ve Necdet Okumuş (BAYAT & OKUMUŞ, 2004, s. 47) da, bu eserin Muhammed bin Mahmūd Şirvânî'ye ait olmadığını ve göz hastalıklarıyla ilgili farklı kitaplardan derlendiğini ifade etmişlerdir. Müellifi ve müstensihi belli olmayan eserde mukaddime kısmı bulunmamakta ve eser doğrudan birinci makalâtla başlamaktadır. Eserin 105b sayfasında ayak olarak *rüşnâi çekeler fâ'ide* ifadesi verilmesine rağmen sonraki sayfa *yirmi dördüncü* kelimesi ile başlamaktadır. Böylece yirmi ikinci ve yirmi üçüncü bapların yer aldığı 106a-107b sayfalarının eserde mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Eser, çeşitli hastalıklar ve bunların tedavileri hakkındaki bilgileri ihtiva eden 8 makalâtтан ve her makalât da kendi içinde farklı sayılardaki baplardan oluşmaktadır. Eserin 3. ve 4. makalâtı Hacı Veli Bişkin (BİŞKİN, 2010) tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılan *Vasiyyetnâme-i Keḥḥālîn* ve 4. makalâtı ise Zeynep Akkiraz Ayhan (AKKİRAZ AYHAN, 2011) tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Kitābu Emrāzi'l-'Ayn* adlı eserle benzerlik göstermektedir. Eserler arasında makalât ve baplar ile ilaç terkiplerinin sıralanması bakımından ise farklılıklar söz konusudur. İlgili makalâtlar muhtemelen ana kaynak olarak kullanılan aynı eserden tercüme edilerek yazarlar tarafından esere dâhil edilmiştir.

Eserde kırmızı ve siyah mürekkep kullanılmıştır. Kırmızı mürekkep; makalât, baplar ve alt başlıkları belirtmek yanında bu bölümlerde geçen hekim adları, ilaç adları, ilaçlarda kullanılan bitki, hayvan veya kimyasal madde adları için kullanılmıştır. Ayrıca, vurgulanmak istenen ve *dahi, amma, eger* gibi işlev sözcükleri (edat, bağlaç) de kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. İşlev sözcüklerinin birçok yerde kırmızı mürekkeple işaretlenmiş olması bunlardan sonra gelen ifadeleri vurgulamak ve önce gelenlerle ilişkilerini göstermek içindir (YAYLAGÜL, 2010, s. 25). Metnin diğer kısımları ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Eserde yararlanılan kaynaklara atıfta bulunulması eserin bilimsel bir bakış açısıyla yazıldığına delil teşkil etmektedir. Yararlanılan eserler yazmanın çeşitli yerlerinde eser veya yazar adı verilerek ya da belirsiz bir şekilde dile getirilmiştir. Bu eserlere gönderme yapmanın asıl nedeni bize göre söylenen reçetelerin doğruluğunu pekiştirmek, okuyucuyu ilacın etkili olduğuna inandırabilmektir. Müellif, şu tabip ve eserlere atıfta bulunmuştur:

Dahı Cālinūs (5) eydür: “Her kimseniñ mādde dimāğdan gözine inse, eger bedende (6) imtilāsı olmasa, hammāma girmek fā’ide eyler; veli şol (7) kimseler kim imtilāsı ola, şarāb ve hammām muhātaradur. [128a/04]

Bir nev (12) dahı, yigirmi yıllık beyāzi giderür; nitekim Ebū Yahyā-yı Şimāşī (13) eydür: “Bu kehl nüshası Berhūr atlu kişiden dört yüz (14) altuna şatun aldum, tecribe itdüğünü gördüğümden şoñradur. [154a/12]

Ammā üstād Ahmed-i Ferruh -rahmetu’l- (9) lāhi ‘aleyh- kendü kitābında şöyle demişdür kim “Şu tabaka-yı (10) inebiyeyle tabaka-yı ‘ankebutiyyeniñ ortasında olur yāhūd (11) karniyyeyle inebiyeniñ ortasında olur ya ‘aşab-ı mücevvefe (12) içinde olur. [169b/08]

‘Ali bin ‘Isā-yı kehhāl kendü kitābında eydür: “İbnü’l-ḥaşābe (9) şarnāk’azım ‘arız oldı, kavm-i kabilesi rāzī (10) olmadılar kim yaralar, çıkaralar, ben aña müddetle zurūr-ı ağber (11) ve zurūr-ı aşferle dahı işbu tılalar ile tımār itdüm.” dir. [96a/08]

Fūlus eydür: (8) “Edviyenüñ yigreki oldur kim evvel cerāhati açā, andan şoñra (9) fā’idesini zāhir ola; eger ḥalüzünı, mür, şabrla qarışdurup (10) ol mevz’e tılā itseler ‘acāyib fā’ide eyleye.” Ve Hāce (11) Ebū ‘Alī bin Sīnā Kānūn’da eydür: “Müfred ḥalüzün döğüp (12) ğarabenüñ içine komak kifāyet eyler.” dir, yaş sezāb şuyını (13) yāhūd ekşi enār şuyını ğarabeye tamzuralar be-ğāyet fā’ide (14) eyler. [111b/07]

Dahı İbn Baytār Müfredātında (14) eytmış: “Tecribe eyledüm; beyān dibin yumşak döğeler, ğubār olunca (15) göze çekeler, rakık zafrayı gidere, mücerrebdür. [133b/13]

Ayrıca bazı tedavilerdeki farklı uygulamalar ile organ isimlendirmelerindeki farklılıklara ba’zı tabibler, ba’zı nüshalarda, ba’zısı kehhāller, ba’zı mütekkaddimler, ba’zılar ifadeleriyle dikkat çekilmiştir:

Şıfat-ı (15) sefūd kim burna tamzuralar, çörek oti, nuşadır ve tirbíd, [37a] (1) her birinden birer dirhem, ba’zı nüshalarda tirbíd yerine büre eylemişler. 36b/14

Bu tabaka tabaka-yı şulbiyye dirler, tabaka-yı [56b] (1) şafıka dahı dirler, ba’zıları bunu tabakadan şaymazlar, ğışā (2) dirler. 56a/15

3. Dil ve Üslup Özellikleri

Üzerinde çalışılan eserin katalog kaydında 841/1437 tarihi yer almaktadır; fakat eserde hangi tarihte yazıldığını belirten bir kayıt yoktur. Dil özellikleri dikkate alındığında eserin Eski Anadolu Türkçesine ait olduğu görülmektedir. Eserin dili diğer dönem eserlerinden çok farklı özelliklere sahip değildir. Bu sebeple yazım ve dil bilgisi özellikleri hususundan ziyade dönemin tıp eserlerini daha iyi kavramaya yardımcı olması açısından eserin üslup özellikleri üzerinde durulması tercih edilmiştir. Bu döneme ait tıp kitaplarında belirli kalıplar kullanılarak oluşturulan bir anlatım söz konusudur. *Kitāb-ı Kehhāl-nāme-i Nürü’l-‘Uyūn*, nesir diliyle yazılmış olup dil ve üslup özellikleri bakımından dönemin tıp kitaplarıyla benzer özellikler göstermektedir. Eserin söz varlığı -tıbbî terimler dışında- anlaşılırdır. Tıp

yazmalarında yer alan günlük dildeki sözcüklerin birçoğu farklı anlamları karşılamak üzere birer tıp terimi olarak kullanılmışlardır. Bu sözcüklerin tespit edilip anlamlandırılması hususu oldukça meşakkatli olabilmektedir. Dönemin tıp anlayışı çerçevesinde metnin üslup özellikleri incelendiğinde, üslup bakımından bütünlük sağlayan ve anlatımda paralellikler kuran kalıp ifadeler, cümle bağlayıcıları, yüklem görevindeki sözler dikkat çekmektedir. Metnin genelinde kullanılan kalıp ifadeler sayesinde konular birbiriyle bağlantılı olarak verilmiş, anlatımda bir bütünlük sağlanmıştır. Kompozisyon bütünlüğünün kurulmasını sağlayan kalıplar hem bilginin kolay öğrenilmesini hem kolay ezberlenmesini sağladığı gibi; anlatımın da sınırlarını çizmiştir. Bu bir yönüyle tıp kitaplarını tek düze anlatıma sürüklese de öğrenmeyi kolaylaştırdığından tercih edilmiştir (GÜMÜŞATAM, 2009, s. 1381).

Eski Anadolu Türkçesi döneminin gerek tercüme gerekse telif tıp eserlerinde tedavi için ihtiyaç duyulacak tıbbî malzemeler ve ilaçlar, ilaçların yapımında izlenen uygulamalar sırasıyla anlatılmaktadır. Genellikle ilaçlar bitkilerden; tohumlar, yaprak, kök ve meyveler bazen de hayvansal maddelerden, kimyasallardan yapılmaktaydı. İlaçlar genellikle bu maddelerin kaynatılması, kurutulup toz hâline getirilmesi, sıkılıp suyunun çıkarılması vb. yollarla elde edilmekteydi. Genel olarak Eski Anadolu Türkçesi tıp eserlerinde olduğu gibi çalışılan eserde de, devrin edebî eserleriyle kıyaslama yapıldığında hastalık tedavisi için önerilen reçetelerin yalın olduğu ve ilaç yapımlarının sade nesir diliyle aktarıldığı görülür:

Şıfat-ı şiyâf-ı (7) mücerreb kim göze inen şuyı zâ'il eyler; şafrâ ödini alalar, esküre (8) içinde koyalar, bir dirhem kâsnî bir perde beze bağlayalar, el urup (9) siñirce içinde şol-kadar ezeler kim hemvâr ola, ba'dehu bir (10) dirhem balasân yağın qarışdurup kurudup şiyâflar eyleyüp (11) göze çekeler; şunuñ ibtidâsına intişâr-ı beyâza fâ'ide eyleye. 176a/06

Nev'-i (14) dıger: Dâr-ı fülful döğüp nım-küft eyleyeler, keçinüñ bağrını (15) alup, şerhâ eyleyüp ocağa birağalar, köpüklenüp şulandığı [189a] (1) vaktın dâr-ı fülful üzerine ekeler, çıkaralar, kuruda, yumşak döğüp (2) göze çekeler ve hem sürme-yi rüşinâi ve şiyâf-ı merâret (3) çekeler ve hem gâyet fâ'ide eyleye. 188b/13

Konusu dolayısıyla metinde genellikle öğretici bir anlatım tekniği kullanılmıştır. Mukayeseli anlatım tekniğine ise daha çok bitki ve ilaçların fayda veya zararı yanında diğer olumlu/olumsuz özellikleri verilirken başvurulmuş olup bunun için *ve eger, eger, meger, dañı, ve dañı, ammâ, amma eger* gibi cümle bağlayıcıları kullanılmıştır:

Eger tütüyâyı zeytün yaprağı şuyıyla (7) ya mersin yaprağı şuyıyla perverde eylelerse gâyet (8) fâ'ide eyleye. Ammâ eger üçüncü nev'ini bağlamak yumşak (9) rifâde eyleyeler, göz andan uzunca rifâdenüñ üzerine kurşundan (10) tahta eyleyeler. [165a/06]

Eger zıdd-ı mizâc şovuk (6) olacak olursa anuñ edviyeleri müşk ve māmîrân (7) ve egir ve fülful ve buña beñzer nesnelerdür. Ve eger zıdd-ı mizâc (8) ter olursa anuñ edviyeleri süd ve bādām yağı ve yumurda (9) ağı ve bezr-i kuñunâ lu'âb ve buña beñzer nesnelerdür. Ve dañı (10) māddeyi gözden kim istifrâğ itdüreler, yedi vech üzerine (11) iderler. [61a/05]

Hikâye edici anlatım ise sadece bir yerde bir olayın nakledilmesi sırasında kullanılmıştır:

Nitekim Hâce Ebü 'Alî İbn Sînâ eydür -rahmetu'llâhi (9) 'aleyh-: "Ben bir 'aql mu'teber kişi gördüm-kim anuñ gözine (10) şu inmege âğâz eyledi, işbu tarike kendüye mu'alece (11) eyledi; ya'nî istifrâğ eylemekle, ta'âm az yimekle, balğam (12) arturur gızâlardan ihtirâz itmekle, kaliller yiyüp muhallil (13) sürmeler müneşşef edviyeler isti'mâl eylemekle, şuyı

gözine (14) inmekden men' eyleyüp zā'il eyledi, görmekliğün nūri (15) yine kararına geldi. [174b/08]

Metinde yer alan dualar, kalıp sözler, ayet ve hadisler İslami bir çevrede yazıldığını göstermektedir: *El- 'āqilu ṭabīb nefsihi.* (Akıllı kimse kendinin tabibidir.) [10a/13], *Enne ahira'd-devā'i el-keyyu.* (Tedavilerin en sonuncusu dağlanmaktır.) [39a/02], *İnneke 'alā külli şey'in kadır.* (Al-i İmran (3) , 26. âyeti) (Sen her şeye kadirsin.) *Makalât ve bapların bitişlerinde va'llahü'l-a'lem* (Allah bilir.), ve *'s-selām* (İşte o kadar, son söz budur.), ve *llāhu a'lem bi's-şavāb* (Doğrusunu Allah bilir.) gibi Arapça kalıp ifadeler kullanılmıştır.

4. Konusu

Sekiz makalâttan oluşan eserde yukarıda ifade edildiği gibi her makalât kendi içinde farklı sayıda baplara ayrılmıştır. Metinde kullanılan makalât başlıkları ve bu makalâtlarda yer alan baplar ile baplarda anlatılan konular kısaca şu şekildedir:

Maḳālât-ı evvel: 8 bap olan bu ilk makalâtta ilaçlar özellikleri ve etken maddelerinin bulunduğu bitkiler ile anlatıldıktan sonra kafatasının anatomisi ve sağlığı korumanın yolları anlatılır. İkinci bapta hastalığın ve sağlığın tanımı ile hastalık belirtilerinin doğru şekilde tespitini yapmak için bilinmesi gerekenler üzerinde durulur. Üçüncü bapta sağlığı korumak için yenmesi gereken yemeklerden ve dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsedilir. Üçüncü bapta İbni Sina'dan bir şiir alıntısı da söz konusudur. Dördüncü bapta insanın yaratılışı, anne karnındaki oluşumu ve beslenmesi anlatılır. Bu bapta ikiz bebeklerin oluşumu ve çocuğun cinsiyetini tespit üzere verilen bilgiler açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde anlatılan bilgiler Kur'an-ı Kerim'den çeşitli ayetlerle desteklenmiştir. Beşinci bapta doğum sürecinde aylara göre çocuğun sureti ve hareketinin nasıl olacağı anlatılır. Altıncı bapta insanın kemikleri ve anatomisi, yedinci bapta ise beynin anatomisi ve kemiklerinden bahsedilir. Kemiklerin şekillerini temsil etmek üzere her biri için Arap alfabesindeki harfler kullanılmıştır. Sekizinci bapta ise kafatasının bölümleri ile zarları ele alınır; bunların çok iyi bilinmesi gerektiğine ve tedaviye öyle başlanmasına dikkat çekilir.

İkinci maḳālât: Çeşitli baş ağrılarının sebebini, belirtilerini ve ilaçlarını anlatan 21 bapтан oluşur. İlk bapta sıcaktan olan baş ağrılarının sebebi ve belirtileri anlatılırken diğer baplarda farklı şekillerdeki baş ağrılarının sebepleri, belirtileri ve ilaçlarından bahsedilir. Bu bapların konusu şu şekildedir: İkinci bap safradan, üçüncü bap sıcak kandan, dördüncü soğuktan, beşinci balgamdan, altıncı sevdadan, yedinci yoğun yellerden, sekizinci kuruluktan, dokuzuncu mide ağzının zayıflığından, onuncu beyindeki hissin kuvvetinden, on birinci uykudan sonra olan, on ikinci cinsel ilişkiden sonra olan, on üçüncü kokulardan ve buharlardan olan, on dördüncü dışarıdaki rüzgârlardan olan, on beşinci yara ve irinden kaynaklanan, on altıncı kafatasının içinde ortaya çıkan, on yedinci sersemlikten olan, on sekizinci sancıyla olan, on dokuzuncu süreklilik arz eden, yirminci humma hastalığından olan, yirmi birinci bap ise *şakıka* denilen yarım baş ağrısının sebepleri, belirtileri ve ilaçları. Tüm bapların arkasından ilaçlarda kullanılan malzemeler, yapıları ve uygulamaları anlatılır. Beşinci bapta ameliyat için kullanılacak dağlama aletinin resmi verilmiştir:

Üçüncü maḳālât: 10 bapтан oluşan bu makalâtta gözü tedavi edecek hekimlerin bilmesi gereken hususlar anlatılır. İlk bapta gözün anatomik özellikleri, gözde yer alan tabakalar ve bunların özellikleri ve faydaları üzerinde durulur. İkinci bapta gözü kaplayan zarlar, sinirler, tabakalar, kaslar ve damarlar hakkında bilgi verilir. Üçüncü bapta ise gözün mizacına ait

özelliklerinden olan sıcak ve nemliliğine ilişkin olarak bilinmesi gereken bilgiler verilir. Dördüncü bapta göz hastalıkları dört ana başlık altında anlatılır. Beşinci bapta ise bu hastalıkların sebepleri yedi başlık olarak verilir. Altıncı bapta, önceki bapta verilen yedi göz hastalığının tedavisinde kullanılabilecek yedi ilaç ve bunların etkileri anlatılır. Yedinci bapta ise daha önceki baplarda dile getirilen müfret ilaçlarda kullanılacak bitkiler alfabetik olarak ele alınır ve bu bitkilerin mizaç özellikleri ile etkileri verilir. Sekizinci bapta da bu bitkilerin özelliklerini bilmenin önemi yanında bunların hangi hastalıkta nasıl kullanılması gerektiği anlatılır. Dokuzuncu bapta tedavi için gözün içine konulacak bu bitkilerin nasıl uygulanması gerektiğinden bahsedilir. Onuncu bapta gözü rüzgâr, toz, sıcak vb.den korumanın yolları anlatılır.

Dördüncü makâlât: 32 baptan oluşan bu bölümde gözün kapağında ve köşesinde ortaya çıkan hastalıkların sebebi ve ilacı ele alınır. Bu hastalıkların sayısı 32 olduğu için bapların sayısı da buna göre belirlenmiştir. Bunlardan 10 tanesinin gözün kapağında geri kalanların ise göz, kaş ve başla ortak olarak teşekkül ettiği ifade edilir. Baplarda sırasıyla şu hastalıklar sebepleri, belirtileri ve ilaçlarıyla birlikte anlatılır: perde, tahaccür, iltisâk, şetre, şa'îre, şî'rü'z-zâide, gözdeki kıl dönmesi, verdinc, sulak, şarnâk, cereb, hakke, cüssâ, galîz, dümmel, terşe, kümne, şülül, şerâ, gille, saqfa, intifâh, selef, teekkül, istirhâ, mevtü'd-dem ve'l-hazrî, kirpik diplerinde olan kamal, kamkânve kardân hastalıkları, intişârü'l-hüdüb, kirpiklerin ağrması ve kaş dökülmesi, garabe, guded, seyalân.

Beşinci makâlât: 13 baptan oluşan bu makâlâtta gözün mültehime tabakasında meydana gelen 13 hastalık anlatılır. İlk bapta çeşitli göz ağrıların sebebi, belirtileri ve tedavisi sonraki baplarda da sırasıyla şu hastalıkların sebebi, belirtileri ve tedavisinden bahsedilir: tarfe, zafra, intifâh, cüssâ, huqne, sebel, vadk, dem'a, dübeyle, tûşe, lahmü'z-zâid, teferruku'l-ittisâl.

Altıncı makâlât: 10 baptan oluşan bu bölümde gözün karniyye tabakasında meydana gelen hastalıkların sebebi, belirtileri ve tedavisinden bahsedilir. Bu 10 hastalık sırasıyla şunlardır: qarha ve dübeyle, karniyyede meydana gelen beşereler, karniyyeye düşen ak, karniyyenin renginin değişmesi, karniyyenin nemliliği, kuruluşu, kümne, hastalığı, nütuvv, sarañan, teferruku'l-ittisâl.

Yedinci makâlât: 5 baptan oluşan bu makâlâtın ilk babında gözün inebiyeye tabakasında meydana gelen ittisâ' hastalığından sonra sırasıyla diğer baplarda şu konular anlatılır: zîk, nütuvv, teferruku'l-ittisâl, göze su inmesi.

Sekizinci makâlât: 11 bap olan bu makâlâtta gözün duyularla anlaşılabilen hastalıklarının sebepleri ve tedavisi anlatılır. İlk bapta gözün bir tabakası olan ruṭubet-i beyzıyyede, ikinci bapta ruṭubet-i celıdiyyeyle 'ankebutiyyeyede, üçüncü üḥ-ı bāşırada meydana gelen hastalıklar anlatılır. Dördüncü bapta gece körlüğünün, beşinci bapta ise gündüz körlüğünün sebebi, belirtileri ve tedavisi ele alınır. Altıncı bapta kar ve soğuktan dolayı rahatsızlanan gözün tedavisinden bahsedilir. Yedinci bapta ruṭubet-i zücâciyyedeki, sekizinci bapta 'aşab-ı mücevvefte meydana gelen hastalıklar anlatılır. Onuncu bap göz nurunun zayıflığından, son bap ise çeşitli göz ağrıları ve hastalıklarına fayda eden ilaçlardan bahseder.

5. Söz Varlığı

Eski Anadolu Türkçesinin tıp anlayışının günümüz tıbbından farklı şekilde gelişmesi sayesinde, Eski Anadolu Türkçesi tıp eserleri yazıldıkları dönemin beslenme kültürü, insanların çevresindeki hayvanlar ve bitkilere verdiği adlar, ölçü ve tartı terimleri hakkında

geniş bir yelpazeyi içine alacak zengin söz varlığına sahiptir. Bitkiler ve hayvansal maddelerden istifade edilerek ilaç yapımını anlatan klasik tıp eserlerinde, eczacılıkla ilgili bulgulara ulaşılabilir. Bu noktada dönemin tıp eserlerinde tıp ve eczacılık bilgilerinin iç içe olduğunu vurgulamak gerekir. Öte yandan eski eczacılık geleneği ve bu bilim dalıyla ilişkili olan botanik, zooloji gibi bilim dallarının etkileşimi de söz konusudur. Tıp yazmalarının söz varlığı açısından diğer bir belirgin özelliği ise günlük dildeki sözcüklerin birçoğunun birer tıp terimi olarak farklı bir anlamla kullanılmasıdır. Bu husus dikkate alınarak *Kitāb-ı Keḥḥāl-nāme-i Nūrū'l-'Uyūn*, söz varlığı açısından değerlendirilecek olursa şunlar söylenebilir: Metinde yaklaşık 4500 madde başı yer almaktadır. Bunlardan yaklaşık 2550'si Türkçe, 1511'i Arapça, 408'i Farsça ve 31'i Yunancadır. Arapça kelimelerden 26'sı, Farsça kelimelerden 12'si Türkçe ek almıştır. Tıp metinlerinin ihtisas eseri olması dolayısıyla daha çok hekimlere yönelik yazıldığı dikkate alındığında, terimler dışında bu metinlerin dil olarak hiç de ağır olmadıkları hatta sade ve anlaşılır bir dille kaleme alındıkları dahi söylenebilir. Madde başlarına bakıldığında da bu durum yüzdelik oranlar açısından da şu şekildedir: Türkçe kelimeler %51, Arapça kelimeler %30, Farsça kelimeler %8 ve Yunanca kelimeler ise %1'lik oranda yer almaktadır. Eserlerdeki alıntı sözcük kullanımıyla ilgili unutulmaması gereken önemli bir nokta da şudur ki hekimler Arapça, Farsça, zaman zaman da Yunanca kökenli sözcükler kullansalar da aynı eser içerisinde bu sözcüklerin açıklamasını vererek eserlerini anlaşılır hâle getirmeyi amaçlamışlardır.

Kitāb-ı Keḥḥāl-nāme-i Nūrū'l-'Uyūn, özellikle tıp terimleri açısından da önemli bir kaynaktır. Metinde Türkçe, Arapça, Farsça ve Yunanca tıp terimleri kullanılmış; bazı terimler için geçtikleri yerde Türkçe veya başka dilden karşılığı hemen verilmiştir. Aynı kelime metin içerisinde farklı yerlerde Arapça, Farsça ve Yunanca karşılıklarıyla geçmiştir. Hekimlerin bitkilerin farklı dillerdeki adlarını aynı eserde kullanması ve hatta aynı satırda diğer dillerdeki adını vermesi bitkiyi belirginleştirme düşüncesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Hekimler bu eserleri okuyacak, bunlardan faydalanacak kişilerin bitkinin bir dildeki adını bilemeyeceği düşüncesinden hareketle farklı dillerdeki adlarını da vermiş olmalıdır (DOĞAN, 2010, s. 323). Ayrıca eserin farklı kaynaklardan derlenerek hazırlanması bu durumda etkili olmuştur. Böylece eserlerin dili üzerine yapılan çalışmalarda bu kelime ve terimlerin karşılıklarının verilmesi kolaylaşmıştır.

Cereb şol gıcikdür kim gözüñ қаpağında (2) 'arız olur, dört nev'dür. Biri Yūnān dilince raḫūḫus (3) dirler; ya 'nı irilik dimek olur. İkinci nev' cereb-i taraḫūḫıs (4) dirler, gāyet қаtı irilik dimek olur. Üçüncü nev' cerebe (5) sūkūsıs dirler, incir қаbuğı gibi yarılmaқdur. [96b/01]

(3) Šūlül kim 'arız olur gözüñ қаpağında iki nev'dür; ma'rūf (4) 'Acem dilince қundume dirler, Türk dilince sigil dirler. [104a/03]

Sa'fa bir 'illetdür kim kirpük diplerine (3) vāki' olur. 'Alāmet kirpük diblerinden kepek gibi nesne (4) ḫāşıl olmaқdur, Türk dilince қонақ dirler. [105b/02]

Üçüncü māddesi bu iki nev'den daḫı galız olup (12) çok olursa қarāda dirler, anuñ ayakları görünür; Türük (13) dilince kırқ ayaklu dirler. [107a/11]

Genel sağlıkla ilgili terimler köken olarak büyük oranda Arapçaya dayanır. Arapça terimlerden birkaçı şunlardır:

Evvelki (11) bāb tabaka-yı 'inebiyyeye 'arız olan ittisā' bildürür. (12) İkinci bāb 'inebiyyenüñ şukbesi tar olduğunu bildürür; ol 'illete zik dirler. (13) Üçüncü bāb 'inebiyyeye 'arız olan nütuvv 'illetini bildürür. [160a/10]

Eserde geçen terimlerin bir bölümü, günümüz yazı dilinde yaşamasa da Anadolu ağızları içinde varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Aslında bugün de halk ağzında bu gibi terimlerin yaşamını sürdürmesi eserin devrin halk ağzından kopuk olmadığına da bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. *Gici 72b/01, 84a/11, degmesi 145a/09, 200b/05, 201b/08, ağulu 177a/02, dükeli 11b/01, 16a/12, 17b/15, depren- 95b/09, 174a/13, kiçi 59a/05, 107a/08, süñük 17b/08, 17b/08, 14a/10, yavuz 3a/10* gibi kelimeler buna örnek teşkil etmektedir.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda yazarı ve istinsah tarihi belli olmayan, dil özellikleri incelendiğinde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğu tespit edilen *Kitāb-ı Kehhāl-Nāme-i Nürü'l- 'Uyün* adlı tıp yazması çeşitli yönleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır. 204 varak olan eserde varaklar, 15 satır ve 1 sütundan oluşmuş ve harekesiz nesih ile yazılmıştır. Eser, çeşitli hastalıklar ve bunların tedavileri hakkındaki bilgileri ihtiva eden 8 makalâtтан ve her makalât da kendi içinde farklı sayılardaki baplardan oluşmaktadır. Mukaddime kısmı bulunmayan eser, doğrudan birinci makalâtla başlamaktadır. Eserin ana konusu göz hastalıklarının sebebi, teşhisi ve tedavisidir. İlk iki makalât aslında kitabın geri kalan altı makalâtında ele alınacak olan ana konu için bir hazırlık mahiyetindedir. Bu bakımdan öncelikle bilinmesi gereken belli başlı ilaçlar ve etken maddeleri hakkında bilgi verilmiş, sağlığın öneminden bahsedilmiş ve insanın anatomisi ele alınmıştır. Daha sonra hekimlerin göz ile ilgili bir tedaviye başlamadan önce kafatasının anatomisini bilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Göz hastalıklarına geçmeden önce ise baş ağrılarıyla benzer belirtilere sahip olması muhtemel olduğu için baş ağrıları sebepleri, teşhis ve tedavileri ile açıklanmıştır. Böylece göz hastalıklarının teşhis ve tedavilerinin en doğru şekilde yapılması için gerekli bilgiler verilmiştir.

Eser, dil ve yazım özellikleri açısından dönemin diğer eserlerinden çok büyük farklılıklar taşımamaktadır. Konusu dolayısıyla metinde genellikle öğretici bir anlatım tekniği kullanılmıştır. Mukayeseli anlatım tekniği bitki ve ilaçların fayda veya zararları ile olumlu/olumsuz özellikleri verilirken kullanılmıştır.

Eserde yararlanılan kaynaklara atıfta bulunulmuştur; bu sayede esere bilimsel bir nitelik kazandırılmakla beraber hastalıkların tedavisi için önerilen reçetelerin doğruluğunun ve etkisinin pekiştirilmesi sağlanmıştır. Eserde; üslup bakımından bütünlük sağlayan ve anlatımda paralellikler kuran kalıp ifadeler, cümle bağlayıcıları, yüklem görevindeki sözler dikkat çekmektedir. Metnin genelinde kullanılan kalıp ifadeler sayesinde konular birbiriyle bağlantılı olarak verilmiş, anlatımda bir bütünlük sağlanmıştır.

Eserin söz varlığı -tıbbî terimler dışında- anlaşılırdır. Tıp yazmalarının hemen hepsinde olduğu gibi bu eserde de günlük dildeki sözcükler, farklı anlamlarla birer tıp terimi olarak kullanılmışlardır. Metinde Türkçe, Arapça, Farsça ve Yunanca tıp terimleri kullanılmış; bazı terimlerin Arapça, Farsça ve Yunanca karşılıkları bir arada verilmiştir. Böylece teşhis ve tedavilerde yanlış anlaşılmalara önüne geçilmesi ve yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca bu durum, Türkçenin terim karşılama gücünü ve Türkçenin bilim dili olma yolundaki adımlarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Genel sağlıkla ilgili terimler köken olarak büyük oranda Arapçaya dayanır. Eserde geçen terimlerden bir kısmı ise

günümüz yazı dilinde yaşamasa da Anadolu ağızları içinde varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Aslında bugün de halk ağzında bu gibi terimlerin yaşamını sürdürmesi eserin devrin halk ağzından kopuk olmadığına da bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Eser; dönemin beslenme kültürü, insanların çevresindeki hayvanlar ve bitkilere verdiği adlar, ölçü ve tartı terimleri gibi hakkında geniş bir yelpazeyi içine alacak zengin söz varlığına sahiptir. Bu bakımdan da bu eser; hastalıklar ve bunların tedavilerine yer verilirken kullanılan pek çok anatomi, botanik, eczacılık ve kimya terimlerinden dolayı Türk dili ve kültürü yanında tıp ve bilim tarihi, botanik, zooloji, kimya gibi alanlar için de dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Akkiraz ZA (2011). *Kitābu Emrāzi'l- 'Ayn (İnceleme-Metin-Dizin)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Argunşah M (1999). *Tuhfe-i Murâdî (İnceleme- Metin- Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.

Bayat AH, Okumuş N (2004). *Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî Mürşid (Göz Hastalıkları)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Bişkin HV (2010). *Vasiyyetnâme-i Kehhâlîn*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

Canpolat M, Önler Z (2007). *İshak Bin Murad Edviye-i Müfredde*, TDK Yayınları, Ankara.

Doğan Ş (2010). “Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri”, *Turkish Studies*, Volume 5/1 Winter.

Gümüştam G (2009). 15. Yüzyıl Tıp Kitaplarından Tertî-i Mu'âlece'nin Söz Varlığı, Dil ve Anlatım Özellikleri, *Turkish Studies*, Volume 4/8, Fall.

Kitâb-ı Kehhâl-nâme-i Nûru'l-Uyûn, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi-Tıp, No: 254.

Önler Z (1998). “XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı”, *Kebikeç*, Ankara.

Türkmen S (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Uzel İ, Suveren K (1988). “İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, s. 2, İstanbul.

Yaylagül Ö (2010). *Ebvâb-ı Şifâ*, KÖKSAV, Ankara: KÖKSAV Yayınları.